

2. Vývoj domácností v letech 1970-2001 s důrazem na domácnosti jednotlivců

Počet a struktura domácností v České republice se od roku 1970, kdy jsou k dispozici podrobné a relativně srovnatelné údaje ze sčítání lidu, významně změnily. Počet domácností všech tří úrovní – cenzových, hospodařících i bytových – v letech 1970-2001 trvale rostl. Nejvíce se zvýšil počet domácností hospodařících – o více než 850 tis., tj. o více než čtvrtinu. Počet cenzových domácností vzrostl o více než pětinu – 21,9 % a 768 tis. v absolutním počtu. Bytové domácnosti zaznamenaly nárůst o 23,9 %, což představuje téměř 740 tis. bytů.

Tyto změny nelze připisovat pouze nárůstu počtu obyvatel mezi sčítáními 1950 a 1991, ale především vyčleňování a vytváření nových domácností ze stávajícího „potenciálu“ domácností, který má za následek nejen růst počtu, ale i značné změny ve struktuře a velikosti domácností.

Tab. 1 Domácnosti v ČR v letech 1970-2001

	1970	1980	1991	2001
Počet obyvatel	9 807 697	10 291 927	10 302 215	10 230 060
Bytové domácnosti celkem	3 088 841	3 494 846	3 705 681	3 827 678
s jednou osobou	abs. 492 291	696 976	842 443	957 757
	V % 15,9	19,9	22,7	25,0
Hospodařící domácnosti celkem	3 365 407	3 790 977	3 983 858	4 216 085
s jednou osobou	abs. 668 589	897 447	1 047 221	1 276 176
	V % 19,9	23,7	26,3	30,3
Cenzové domácnosti celkem	abs. 3 502 718	3 875 681	4 051 583	4 270 717
Úplné rodiny	2 487 530	2 556 778	2 512 893	2 333 592
Neúplné rodiny	306 676	325 085	434 385	576 421
Vícečlenné nerodinné domácnosti	39 923	55 003	14 658	84 528
Domácnosti jednotlivců	668 589	938 815	1 089 647	1 276 176
Cenzové domácnosti celkem	V % 100,0	100,0	100,0	100,0
Úplné rodiny	71,0	66,0	62,0	54,6
Neúplné rodiny	8,8	8,4	10,7	13,5
Vícečlenné nerodinné domácnosti	1,1	1,4	0,4	2,0
Domácnosti jednotlivců	19,1	24,2	26,9	29,9
Počet bytů s 1 CD (tj. BD=HD=CD)	2 715 689	3 151 538	3 387 963	3 456 289
Podíl BD=HD=CD	87,9	90,2	91,4	90,3
Podíl CD bydlících v bytě samostatně	77,5	81,3	83,6	80,9
Počet HD=CD	3 234 669	3 711 618	3 918 293	4 162 795
Podíl HD=CD	96,1	97,9	98,4	98,7

Nejčetnějším typem domácností zůstávají stále úplné rodiny. Jejich zastoupení a od roku 1980 i absolutní počet se však neustále snižuje. V roce 2001 představovaly více než polovinu cenzových domácností, avšak v roce 1980 tvořily ještě dvě třetiny a v roce 1970 více než 70 % cenzových domácností. Naopak trvale roste počet i podíl rodin neúplných - v roce 2001 představovaly již 13,5 % cenzových domácností. Zvyšuje se i počet vícečlenných nerodinných domácností (s výjimkou v r. 1991, která byla způsobena změnou metodiky vymezení těchto domácností), jejich podíl dosahoval při posledním sčítání 2,0 %.

Nejvýznamnějším trendem je však růst počtu a podílu domácností jednotlivců. K 1. 3. 2001 bylo v České republice sečteno 1 276 176 domácností jednotlivců, což představuje téměř třetinu –

29,9 % všech cenzových domácností. V domácnostech jednotlivců žije 12,5 % obyvatel ČR. Za třicet let počet domácností jednotlivců vzrostl téměř dvojnásobně - v roce 1970 bylo registrováno 668,6 tis. domácností jednotlivců, tedy necelá pětina (19,1 %) všech cenzových domácností. V roce 1961 (při poněkud odlišné metodice vymezení) to bylo dokonce pouze 514,7 tis. domácností jednotlivců (16,0 % všech CD).

Prakticky stejné je zastoupení jednočlenných domácností i u domácností hospodařících, neboť ty jsou v naprosté většině totožné s domácnostmi cenzovými. Zde se podíl domácností jednotlivců zvýšil z jedné pětiny (19,9 %) v roce 1970 rovněž téměř na třetinu (30,3 %) v roce 2001.

Podíl jednočlenných domácností bytových je poněkud nižší, i tady však došlo k významnému nárůstu. V roce 1970 bylo necelých půl miliónu bytů (15,9 %) obýváno pouze jednou osobou, v roce 2001 bylo takových bytů již 957,8 tis., tedy čtvrtina celkové počtu.

Tab. 2 Velikost cenzových domácností v ČR v letech 1970-2001

Počet členů CD	Cenzové domácnosti (abs.)				Cenzové domácnosti (v %)			
	1970	1980	1991	2001	1970	1980	1991	2001
1	668 589	938 817	1 089 647	1 276 176	19,1	24,2	26,9	29,9
2	975 619	1 056 463	1 125 547	1 251 359	27,9	27,3	27,8	29,3
3	810 703	732 305	752 271	823 865	23,1	18,9	18,6	19,3
4	701 556	842 817	827 182	733 095	20,0	21,7	20,4	17,2
5	247 187	241 952	211 157	153 297	7,1	6,2	5,2	3,6
6	66 559	47 159	36 716	24 987	1,9	1,2	0,9	0,6
7 a více	32 505	16 168	9 063	7 938	0,9	0,4	0,2	0,2
Celkem CD	3 502 718	3 875 681	4 051 583	4 270 717	100,0	100,0	100,0	100,0
Průměrný počet osob v 1 CD	2,78	2,64	2,53	2,38	x	x	x	x

S růstem počtu a se změnami ve struktuře domácností souvisí i postupné zmenšování velikosti všech druhů domácností. Průměrný počet členů cenzové domácnosti v roce 1970 činil 2,78 osob, do roku 2001 tento průměr klesl na 2,38. Dlouhodobě klesá zejména počet cenzových domácností s pěti a více členy. Od roku 1961, kdy jsou cenzové domácnosti sledovány, tvořily jejich největší část, a to až do roku 1991, vždy domácnosti dvoučlenné. V letech 1961 a 1970 za nimi následovaly domácnosti tvořené 3 a 4 osobami a až čtvrté v pořadí byly domácnosti jednočlenné. V letech 1980 a 1991 však již byly domácnosti jednotlivců druhým nejčetnějším typem CD a při sčítání v roce 2001 poprvé těsně předstihly domácnosti dvoučlenné a staly se nejčastějším typem cenzové domácnosti vůbec.

Rovněž průměrná velikost bytové domácnosti se snížila; v roce 1970 obývalo jeden byt v průměru 3,15 osob, v roce 2001 již jen 2,64 osob. Od roku 1970 tvoří bytovou domácnost nejčastěji dvě osoby, v posledních dvou sčítáních se však už jako druhé nejčastější vyskytují bytové domácnosti jednočlenné. Obdobně se zmenšila velikost hospodařících domácností – z průměrné hodnoty 2,98 členů v roce 1970 na 2,42 v roce 2001.

Rozsah společného hospodaření cenzových domácností přitom v letech 1970-2001 neustále klesal. Míra samostatného hospodaření cenzových domácností byla již v roce 1970 velmi vysoká. Samostatně hospodařilo 3 234 669, tedy 92,3 % ze všech cenzových domácností, 96,1 % hospodařících domácností bylo tvořeno pouze jedinou domácností cenzovou. Tyto podíly dále mírně narůstaly až na 97,5 % samostatně hospodařících CD v roce 2001, resp. 98,7 % hospodařících domácností totožných s cenzovými. Podle posledního sčítání tedy již jen asi 108 tis. cenzových domácností zůstává ve společném hospodaření s jinou cenzovou domácností.

Poněkud větší je rozsah společného bydlení. V roce 1970 bydlelo 77,5 % cenzových domácností v bytě samostatně bez další domácnosti. Do roku 1991 se tento podíl zvýšil na 83,6 %, v dalším desetiletí ale opět poklesl. Pravděpodobně zde hraje roli snížení bytové výstavby a horší

finanční dostupnost bydlení pro většinu domácností. I v roce 2001 ale bydlely v bytě samostatně přibližně čtyři pětiny (80,9 %) cenзовých domácností. Více než 90 % bytů je obýváno pouze jednou cenovou domácností, tzn. bytová domácnost je v těchto případech totožná s cenovou i hospodářící domácností.

Tab. 3 Velikost bytových domácností v ČR v letech 1970-2001

Počet členů BD	Bytové domácnosti (abs.)				Bytové domácnosti (v %)			
	1970	1980	1991	2001	1970	1980	1991	2001
1	492 291	696 976	842 443	957 757	15,9	19,9	22,7	25,0
2	713 862	861 640	963 926	1 049 211	23,1	24,7	26,0	27,4
3	654 272	646 839	683 981	743 672	21,2	18,5	18,5	19,4
4	669 538	825 092	824 842	746 289	21,7	23,6	22,3	19,5
5	324 764	308 653	271 523	218 947	10,5	8,8	7,3	5,7
6	145 434	109 607	90 023	74 432	4,7	3,1	2,4	1,9
7 a více	88 680	46 039	28 943	37 370	2,9	1,3	0,8	1,0
Celkem BD	3 088 841	3 494 846	3 705 681	3 827 678	100,0	100,0	100,0	100,0
Průměrný počet osob v 1 BD	3,15	2,92	2,76	2,64	x	x	x	x

Proces rostoucího osamostatňování a vytváření nových domácností, stejně jako změny počtu, struktury a velikosti domácností mají řadu příčin a jsou úzce svázány s celkovým demografickým, sociálním a ekonomickým vývojem společnosti.

V první řadě zde hrají roli změny struktury obyvatelstva, zejména podle věku a rodinného stavu. Ve stárnoucí populaci se významně zvyšují počty osob ve starších věkových kategoriích, mezi nimiž je vysoký podíl ovdovělých osob, především žen, které zůstávají často žít osaměle. Rovněž vyšší rozvodovost, zvyšování počtu neúplných rodin a nižší počet dětí v rodinách snižují velikost průměrné domácnosti.

Úzce souvisejícím tématem je sociální klima ve společnosti, především modely rodinného chování a soužití, postoje k rodinám, dětem a starým lidem, mezigenerační vztahy, proměny životního stylu a hodnot. V relativně krátké době došlo např. k významným změnám reprodukčního chování; vstup do manželství a založení rodiny většina mladých lidí odkládá do vyššího věku, část z nich je možná vůbec neuskuteční, čímž se značně zvyšuje podíl svobodných osob v populaci, které často vytvářejí samostatnou domácnost.

Změny by se ovšem nemohly uskutečnit, pokud by pro ně nebyly ekonomické podmínky. V případě faktického osamostatňování domácností šlo především o zlepšující se dostupnost a kvalitu bydlení a dostatečnou bytovou výstavbu. Důležitou roli hrálo také zvyšování životní úrovně a příjmů obyvatel, zejména postupné zvyšování důchodů, pracovních příjmů, i rozvoj sociální péče, které umožnily častější samostatné hospodaření a bydlení zejména u důchodců a mladých rodin s dětmi. Jakkoli byl rozvoj uvedených oblastí mnohdy problematický a nedostatečný jak v podmínkách plánovaného hospodářství, tak i v transformačním období 90. let 20. století, bezesporu došlo v posledních 30-40 letech ke značnému zvýšení životní úrovně.